

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROK ÉS LEVÉLTÁROK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓI
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1940. évi folyam * IV. füzet*

BUDAPEST

KIAD A A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1940

A POZSONYI KÓDEX EREDETI KÉZIRATA.

A könyveknek is megvan a maguk története, szokták mondogatni, de ezt sokszor csak azoknak a szellemi, lélektani erők és tényezők változására értik, amelyek a mű megszületésében szerepet játszottak. A kéziratoknak inkább provenienciája, eredete van. Az eredet pedig mindig homályos, kétes valami. A magyar nyelvemlékek valamennyien hosszú, bolyongós és göröngyös pályát tettek meg. Nem élvezhették egy-egy monostori scriptorium melengető bibliotékájának nyugalmát, még a tinta meg sem száradt a lapon, máris felkapták, és új műhelyben, szokatlan cellában, a szó szoros értelmében faragatlan pennájú másoló írja tovább. De végre is megállapodtak a mostoha sorsú vándorok, és a mult században fölébredt történeti érdeklődés mohó lelkesedéssel gyűjti őket egybe, majd a Nyelvemléktárnak nevezett sorozatban az eredeti szöveg gondos összehasonlításával tizenöt kötetben kiadják a régi magyar nyelvemlékeket.

Egyetlenegy kódex állt ellen a kíváncsi kritikus szemnek, csak egyetlen egy kéziratot volt kénytelen a *Nyelvemléktár* másolatból kiadni — a Pozsonyi kódexet.¹ Alig hogy lemásolták, máris kisiklott a kézről. Alig hogy megtalálják, máris eltűnik. S mikor a legutóbbi időben biztos lelőhelyét megtudták, akkor is makacskodott a homályból előjönni.

Egy kéziratnak ugyanazokat a kérdéseket szokás feltenni, amelyeket a vizsgálóbíró intéz az előtte szorongó vádlotthoz a személyazonosság megállapítása végett. Ki vagy te, hány éves vagy, honnan jössz és miért kerültél ide? Szólni fogunk tehát

1. A kódex provenienciájáról, sorsáról,
2. tartalmáról, az eddig nem közölt latin szövegről,
3. forrásáról,

¹ VOLF GYÖRGY: Régi Magyar Codexek. Budapest, 1885. XIII. 103—130. l.

4. paleográfiai sajátosságairól, másolóiról,

5. a kézirat jelentőségéről a magyar lelkiség-történet szempontjából.

Ki vagy te, hány éves vagy? Lássuk a kódex leírását. A 15'6×11'5 cm nagyságú (renaissance mintájú), bőrrel bevont fatáblába kötött nyolcadrét kódexet két bőrszíjon függő német díszítésű rézkapocs tartja össze. Az elején nyomtatott premontrai brevárium részletet találunk. A fametszet az Apokalipszis Bárányát tartó Üdvözítőt ábrázolja. Előtte térdel egy premontrai apát, akinek címere fehéren maradt. (Nem festették ki.) Mögötte áll Szent Norbert, biztató, támogató mozdulattal Krisztus felé szeretné az apátot vezetni. A gótikus arkatúra alatt Szent Norbertnek kanonoki ruhát hozó angyal szárnyai bontakoznak ki. A breviárium húsvéti táblájában az 1514. évszámot találjuk.² A bevezető latin szöveg JACQUES DE BACHIMONT 1513-ban megválasztott premontrai generális-apáthoz intézett humanista-ízű ajánlással kezdődik. JACQUES DE BACHIMONT megválasztása után minden erejét a rendi reform keresztülvitelének szentelte. Elsősorban a liturgikus kultuszt akarta fényessé, ragyogóvá tenni, ezért 1517-ben szigorú aszketikus árnyalatú disciplinát vezetett be az egyetemes rendbe,³ amelynek nálunk visszhangja és szócsöve FEGYVERNEKI FERENC sági prépost volt. JACQUES DE BACHIMONT a nagy reformátor neve a *Pozsonyi-kódex* elején az ugyancsak premontrai *Lányi-kódexet* is létrehozó friss újító szellemre mutat.⁴ Véle a *Pozsonyi-kódex* is beilleszkedik a szerzetesi életet felfrissíteni igyekvő azon reformmozgalomba, amelynek jelentőségét a magyar nyelvű irodalom fellendülésében HORVÁTH JÁNOS vette észre.⁵ A kódex elé kötött premontrai latin breviáriumnak a *Pozsonyi-kódexszel* való kapcsolata

² HANS BOHATTA: Bibliographie der Breviere 1501—1850. Leipzig, 1937. munkájában 84. lapon 1504; 1505; 1507; 1510-es kiadást említ meg, utána az 1525-ös következik. — Az 1514 nem jelenti okvetlen a nyomtatási évet, mert BOHATTA által 981. szám alatt idézett párizsi példány Tabula Pascha-jában is megvan az 1514-es évszám.

³ FR. PETIT: L'ordre de Prémontré. Paris, 1927. 90—91. l.

⁴ GÁBRIEL ASZTRIK: Breviárium-típusú kódexek. Budapest, 1934. 30—37. l.

⁵ HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest, 1931. 115—20, 123. l.

mutatja, hogy a „Franciában tartatik“⁶ jelige él és éppen ennek a reformmozgalomnak kapcsán a premontrei apácák, vagy ahogy akkor nevezték őket, főköttös atyafiak szívéből a magyar nyelvű ájtatosság is felszakadt. A latin ajánló sorok után pszaltérium következik, amelynek zsoltárbeosztása a breviárium-típusú kódexeinkhez (Döbrentei és Apor) szolgál megfelelőül. Halotti szolgálat, kommandáció, kommunis rész, egyházi szentelés, dedicatio ecclesiae, votiv misék, a kommunikálás utáni hálaadással fejeződik be a latin szöveg. Majd ugyanabba a táblába bekötte, tehát vele kb. egyidőben beírt magyar szöveget olvashatunk.

Ez a nyomtatott breviárium volt az oka annak, hogy a *Pozsonyi-kódex* oly sokáig lappangott, és hogy a *Nyelvemléktár* a szöveg kiadásánál nem tudta figyelembe venni az eredeti kéziratot. A *Pozsonyi-kódexet* közel száz éve, 1836-ban fedezték fel a pozsonyi franciskánus konventben. GYURIKOVITS GYÖRGY, a Tudományos Akadémia levelező tagja másoltatta le. A másolat nem kielégítő, az oldalak váltakozását nem jelzi, a latin szövegeket elhagyja, átírása nem pontos. Az *ö* hang jelzésére a kódexnek kétféle jele van. Az *ew* és az alul függőlegesen áthúzott *o* betű. Pl. *ewrewkewl* = örököl és *zerzeseböl*. A *Nyelvemléktár* pl. így írja: *epesegetherol*. Nem vették észre, hogy alul át van húzva az *o*.

Amikor a kódexet 50 év múlva VOLF GYÖRGY ki akarja adni, sehoh sem találják. Jobb híján kénytelenek voltak tehát a pontatlan másolatot alapul venni. A nyelvemlékre újra 1914-ben akadtak rá a pozsonyi klostromi könyvtárban. Erről az örvendetes hírről GÁBRIEL GOTTFRIED számolt be a *Magyar Nyelv* következő évi számában.⁷ 1934-ben Szent Norbert halálának 800 éves évfordulóján a premontrei kódexekről kellett volna írnom. Mint kétes premontrei eredetűnek, a *Pozsonyi-kódexnek* a felkutatása is szükségessé vált. Azonban minden igyekezet hiábavalónak bizonyult. A kódex nem volt sehoh. Végre azt a felvilágosítást kaptam, hogy néhány pozsonyi származású kézirat véletlenül éppen a szombathelyi ferencrendi könyvtárban van.

⁶ Lányi-kódex 314. l. Kezdetyk Benediccio mense az az aztal az my zeretwnknek ygaz modya zerent az mynt franciaba tartayak.

⁷ GÁBRIEL GOTTFRIED: A Pozsonyi-kódex felfedezett eredeti kézirata. *Magyar Nyelv* 1915.

A gazdag középkori anyagban azonban, a legnagyobb csalódásra, a *Pozsonyi-kódexnek* hült helye volt. Ellenben itt volt egy antifonálé, amelyet DANKÓ himnuszgyűjteménye jegyzetében jelleg és eredet meghatározása nélkül, mint pozsonyit említett. Ebben a kéziratban számos magyar bejegyzés is található — így tehát valójában szórványemlék —, amely 1516 előtt készült a szegedi premontrei apácák számára.⁸ Ez a *zsolozsmás könyv* hűséges bujdosótársa volt a mi *Pozsonyi-* és *Lányi-kódexünknek*. A legkiemelkedőbb premontrei liturgikus tűzhely ugyanis Szeged volt. 1516-ban, épp amikor e szórványnyelvemlék antifonálét másolják, leég a szegedi kolostor. Az író, SOROR MÁRTA le is jegyzi azonnal:

*Ezerötszáztizenthat esztendőben írták e ternuszt, akarth megéje Szent Léleknek monostora és Szent Miklusi és felsővárosnak, Szegednek nagyobb része első idnepének, Szent Ágostonnak estein.*⁹ Az énekeskönyv vagy ekkor, vagy a török betörés következtében Somlyóvásárhelyre kerül. Itt találkozunk az 1519-ben másolt egyházi előírásokat tartalmazó *Lányi-kódex* ordináriummal.

A *Pozsonyi-kódexet* egy évvel később, 1520-ban kezdik írni. Hol? Szegeden, Somlyóvásárhelyt v. Móríchidán ugyanis az apácák között is volt ügyes másoló, pl. MÁRTA nővér. A *Pozsonyi-kódex* elejét pedig két férfi másolja. A *Lányi-kódexet* is KÁLMÁNCSEHI LÁSZLÓ írja. Valószínű tehát, hogy a jelen kódex születési helyét az ekkor virágzó másik két apácamonostorban, Somlyóvásárhelyt vagy Móríchidán kell keresni. Kódexünk jóban-rosszban társa, az említett szegedi antifonálé — 1543 körül Móríchidára kerül. Vele mehetett a *Pozsonyi-kódex* is. Az apácák a török elől a bécsi Porta Coeli-kolostorba menekültek, magukkal víve a minden kincsüket képező kéziratok könyveiket. Erről az antifonáléba bejegyzett német írás is tanuskodik. Bécs után Pozsony lett Boldogasszony szerzetének utolsó aziluma. Itt haltak el az öreg sororok, emlékül hagyva maguk után a szív csendességében fogantatott írásokat. Itt pihent meg ez a szegedi

⁸ Szombathely. Ferencrendiek. Codex. Lat. 6264.

⁹ U. o. Cod. Lat. 6264 fol. 43. HORVÁTH A. tanulmánya *Analecta Praemonstratensia* 1931. p. 337. TIMÁR KÁLMÁN: A szegedi premontrei apácák magyar nyelvemlékei. Szegedi Füzetek 1934. 199. l.

liturgikus szellemben elindult kódex, Somlyóvásárhely, Móric-hida és Bécs állomásokat maga után hagyva, hogy a pozsonyi klarisszák házában lappangjon sokáig.

A koráról kellett volna először szólni, de ez a vándorlás éveiből úgyis könnyen szembeszökik. A 41 levelet számláló kódexről azonban nem mondhatjuk el, hogy egy évnek terméke, mint ahogy a kéziratban két helyütt is előfordul ugyanaz az évszám következtetni engedné. Az első határozott adat az első kéz bejegyzése Szent Brigitta imádságainak a végén. „Ezt végig írta az the szegény atyádfia Mihál deák, kiből (könyvből) te szolgálhassad az örök Istent és mi érettünk imágy is“. (Számossal) 1520. A második kéz, ugyancsak férfimunka, számjegyek helyett betűvel írja ki: Anno domini millesimo vigesimo et quingentesimo.

Ezután a *Regina Coeli* és *Assunt Anne sollemnia* kezdetű himnuszt olvashatjuk igen kezdetleges női írásban, valószínűleg két kéz munkája. Az ötödik kéz megint magyar szöveget ír: Urunknak szent testének, hozzánk való vételéről, igen szép imádság. Az írás kurzív, gyorsfutású, ligatúrái könnyedek. 1520-nál mindenestre későbbi, fiatal másoló munkája. A 6. kéz állott írás, szinte olyan, mintha maga fordítana, sokat javít, öreg író munkája 1530 körül. Ezután még két másoló tollából látunk latin szöveget. Valóságos kis paleográfiai album ez a kódex! VOLF GYÖRGY úgy sejtette, hogy hárman írták a *Pozsonyi-kódexet*. Ezt a nézetet GÁBRIEL GOTTFRIED is osztotta. Az eredeti kézirat alapján pedig kitűnik, hogy *csak* maga a magyar szöveg négy kéz írása. A latin nyelvűn is négyen osztottak.

Szent Brigitta 15 imádságát MIHÁLY deák másolta valami E. kezdőbetűs nevű apáca — mint ő mondja — szegény atyafia részére. A keltet épúgy elárulja, mint a másik másoló, aki szintén férfi volt. Mintha mindketten érdekesebbekké akarnák magukat tenni, bőbeszédű bejegyzéseikből ki-ki törölnek egyes sorokat. A második kéz írója, úgylátszik, a már beírt nevét igyekezett eltüntetni, mert ha jól következtetnek, az átvilágításnál *per me . . .* szavak tűnnek elő, amelyek *de Z. . .* végződtek.¹⁰ Ultraviolet sugarakkal való előhívás eredménnyel fog kecsegtetni, ezért biztosat csak e fényképek birtokában mondhatunk. Pedig igazán

¹⁰ 24. l.

nem volt miért szégyenkezni a nagy búcsús imádságokat beíró másolónak. Ővé a legszebb, leggondosabb írás. A margóra észrevétlen lendülettel csicsergő madarakat, szirmukat bontogató virágokat, bohókás állatokat rajzol. Gondosan másolja a Szűz Mária epeségéről szóló ájtatosságot, és a megnyugvó Amen után magyaros őszinteséggel így sóhajt fel: *Jaj! hogy fáradok — bor itlan!* Ebből az Explicitből következik, hogy a második kéz is deák munka, talán az e korban oly gyakori vágus deák írása lehet. Bezárhatták szegény fejét egy szobába, mert a fizetett másolónak nem volt ínyére a gyors munka. Kitekinthetett a rácsos ablakon, s a klauzurán túl felvirított előtte a mező, — keservét sorai közé fűzte: *Jaj! hogy fáradok bor itlan.* Adassék dicséret a főköltő atyfiak túlbuzgóságának, nincs is hiba a borítlan másoló munkában. — Ezzel a *Pozsonyi-kódex* is beállt a nekünk ma furcsának feltűnő szent könyvek társaságába, ahol a másoló rendszerint laikus, örömeiben vagy bánatában a bort dicsőíti. Bruges-i kéziratokból idézek hasonlókat:

*Datur in convivio vinus vina vinum
Masculinum deficit atque femininum
Sed in neutro genere vinum fit divinum.*¹¹

Egy másik így fejezi be munkáját: *Explicit hic totum, infunde da mihi potum.* Végül *Quando ego bibo vinum, loquitur mea lingua latina.* A középkori másoló tréfás megjegyzése semmit sem vont le az olvasók lelki emelkedettségéből, amikor ezt az imádságos könyvet (mert ez az!) Istenhez fohászokodva kinyitották. A *Pozsonyi-kódex* a hivatalos egyházi zsolozsmakönyv mellett az egyéni devoció, magánájtatosság célját szolgáló könyvecske. A kórusban, a zsolozsmakor a hívő lélek elveszett a nagy közösség szárnyaló lendületében. Testtartása, ajkának mozgása, minden elő volt írva. A misztikus érzéstől sugallt egyéni vágyakozásnak szüksége volt a magánájtatosságra, ahol szabadon, kötöttség nélkül lángolhatott föl az Istenhez induló lélek. Jelen kódexünk jó példa arra, hogy a hivatalos zsolozsmakönyv tözsomszédságában, ellenállhatatlan erővel tör ki a szív mélyéből a sok tarka imádság, amelynek szövege szívesen rejtőzött el az Egyház ellenőrző szemé elől.

¹¹ LANGFÖRS: A propos des explicit des mss. de la Bibl. de Bruges. Neuphil. Mitteil. 1936. 7. 1.

Kódexünk Szent Brigittának Krisztus szenvedéséről szóló imádságát tárja elénk — a *Czech-, Thewrewk- és Gyöngyösi-kódexekkel* rokon fordításában.¹² Mind a négy fogalmazásban Krisztus édességes orcájának szépségét *kemen sidóknak katroncájával* fedezik be.¹³ A XIV. század nagy misztikus asszonyának, Sz. Brigittának az írása nálunk 1520 körül még átható erejében, tápláló izzóságában szívódik fel. A XIV. század krisztocentrikus világnézete, *patet arcanum cordis per foramina corporis* — a sebek mutatnak Krisztus igazi szívére — mondás a XVI. sz. elején a magyar kolostorokban még újdonság erejével hat. A fordítások ihletett, néha az extázist megközelítő hangja meggyőzően bizonyítja ez érzés érintetlen tisztaságát. Krisztushoz fordulva imígyen fohászknak. „Te gyenyerűséges és ifjú virágos testedben ártatlan halálra kegyetlenséggel íteltettél... keresztfának általságára és hosszúságára huzattál, miként oroszlánok bekörnyékeznek, ragadnak, rángatnak... Az időben Uram Jézus te dicsőségű gyenge tested meghervada és te derekadnak szép vére minden érben elapada.”¹⁴

Krisztus szenvedésének, Mária epe ségének ellensúlyozására itt találjuk a Szűz Mária öt örömről szóló latin imádságot: *De quinque gaudiis B. M. V.* A kódex premontrei jellege csak nyer ezzel a fohással, hisz boldog HERMANN JÓZSEF, az akkori premontrei spiritualizmus e kiváló képviselőjének Szűz Mária öt örömről szóló egy másik imája szintén a kolostorok legkedveltebb ájtatossága volt.¹⁵ Azt tartotta a jámbor hagyomány, hogy Szűz Mária öt öröme (concepcio, nativitas, resurrectio, ascensio, assumpcio) törli el mindazokat a bűnöket, amelyeket az ember öt érzékével követ el. Nem nehéz kitalálni, hogy ezzel a beköszöntő rózsafűzér ájtatosság küszöbén állunk. Továbbmenve, Szent Ágoston szerzette jeles imádság csatlakozik az epe ségek és az öt öröm szövegéhez. A szoros *jászló*ban fekvő fiának a Szent Szűz minden édességgel hízelkedett, mert Istennek illető szent lelke *öt dél szél* képpen *általfuá*.

¹² BÁRDOS JÓZSEF: Szent Brigitta tizenöt imádsága kódexeinkben. Budapest, 1903. — GONDAN FELICIÁN: A középkori magyar pálos-rend és nyelvemlékei. Pécs, 1916. 127—28. lap.

¹³ Irodalomtörténeti Közlemények. Codexeink forrásai. 1896. 199. l.

¹⁴ Pozsonyi-kódex 3. l.; 10 verso. NyET. XIII. 105. 11. l.

¹⁵ F. VERNET: La spiritualité médiévale. 90. l.

A magyar vallásos érzés elkövetkezendő megírásánál nem lehet figyelmen kívül hagynunk kódexeink magyar, de latin nyelvű imáit sem. Maga BRÉMOND abbé a híres *Histoire du sentiment religieux* munkájában nem mert a középkori vallásosság kérdéséhez hozzáúlni, mert az anyaggyűjtés munkáját nem találta elegendőnek. A Pozsonyi-kódex eddig nem közölt latin nyelvű himnuszai és imádságai mutatják, milyen harmónia, milyen devocionális egység hatja át a kódexet. A Szent Margit-legenda a premontrieket prépostok rendje, más szóval Boldogasszony szerzetének nevezi. Nem csoda tehát, ha a magyar imák, a Krisztus emberségének szólókat kivéve, mind e nemesillatú konfektnek malasztjával teljes Bódogasszonyhoz szólnak. *Idvözlégység dicsőséges napnál fényesebb csillag* kezdetű fellengzős imádságot ugyanaz a dogmatikai hangulat iratta be a kódexbe, mint a mellette levő *Dies leta celebretur in qua pie recensetur Marie concepcio* kezdetű latin sequentiát.¹⁶ Vagyis — a Szeplőtelen fogantatás kialakulóban levő tana.

A magyar nyelvű imák között a lap alján szövegtöltőnek húzódik meg az

*Angyaloknak nagyságos asszonya
Ur Jézusnak bódogságos szent anyja
Mennyországnak szépséges ajtaja
Paradicsomnak nagy széles kapuja*

kezdetű ének.

Kedves bizonyítéka a klastromi és világi élet egymásbafonódásának és annak, hogy a *via unitiva* útján szorgoskodó apácák a magánájtatosság talajából fakadó népi énekeket szívesen iktatták breviáriumuk üresen maradt lapjai aljára.

A kommunikálásra és gyónásra előkészítő ima fejezi be a kódex magyar nyelvű anyagát. Méltó kihangzása annak a lelkesült hangnak, amely a legbensőbb elragadtatás pillanatában az ajakra tódul. Tudja a fohászokodó apáca, hogy jól lehet bűnös, jól lehet méltatlan, jól lehet fertőzetest, mégis így kiált fel: Te vagy én Teremtőm, én ábrázatom, én szabadságom, én birodalmam, te vagy én Atyám, Te vagy én Uram, Te vagy én Istenem

¹⁶ Pozsonyi-kódex. 38vo—39vo.

Reszttyk Jhesurol valo tyjzen erth
Jeles ymadfagyh. Elseu ymadfagyh

o Jhesu. Tegedith Jreterwnek
edesszethe, Jhesu. wygassaagh
hogyi ky mynden ez xlagi eremmeth
et kerwasfagyoth felewl mwl. brinsek
nek ydrosszeg et Jerecie Metth the
nefed gyenermoseged Ember fia roal
voltod ez vilagnak mege fele ember
Hatalnak ydrosszegert emberre lewl.
Emlekeszel meg wram Jhesu te Jenth
predicaciodorol esb faradszagob cyele
gedrewl fyekeb the Jenth astodbn.
erettewnk vattal, ychinnen the dy.
chew fenodnak yden: ky wala ykni
elmudben erette mnyh Jrethwn
Emlekeszel wram Jhesu the Nagy
Keszerszegre Jumentusfagodorol fyeke
the Jenth Jadamal vattal mykorts

Karolus es een vberme vliessen .
 Borhatoth engenneth az een elp agyam
 Ennes elik agyamertis . es az ky gen
 engenneth . so eet en erectem . es az
 kemper ky mnybol ala zaloth . Nem
 azon kopen mij kopen ewelget az ely
 agyatok az mamath . es mygh bol
 thanat . Az ky egy az kemperth eet
 ewerwofe .
 Et kezdetik az ziz Marianak
 epesegerof valo aytatod imachays
 Isteni assomjom orok zenth
 Isteni ziz maria . felsogod dy
 rhesegret . es vgalmassagnak amur
 az rhernek szadalmayret ky az the
 zenth lelpedes altat yara . myrozon
 az the esgethen egy fjad . az my v
 ewnt . yus cristus az keferer ba
 lalt . az kezerth faan zenode . es
 kertek igyodis az the zylertodnt .
 Isteni ziz maria . kyret az the zenth

Szűz Mária epeségéről való ima. Második kéz írása.

és én Királyom, én Vezérem (szinte megsokasodnak a kiáradó fogalmak a fordító ihletett ajkán), én reménységem, bizodalمام és én vigasságom és örömem, én erősségem, én ótalmam, én szabad életem, én kívánságom — Te szolgáló lányod vagyok, jól lehet gonosz legyek, méltatlan és bűnös, de gah akármí is legyek — Tied vagyok.¹⁷

A még nem közölt latin nyelvű szöveg két csoportra osztható: Szűz Mária és a Szentekhez szóló imák, amelyek összesen 11 teleírt lapot töltenek be. Szűz Mária tiszteletére a magyar szöveg közé az ekkor még dogmának el nem fogadott Szeplőtelen Fogantatásról szóló himnuszokat és szekvenciákat másolnak be. Innen is látszik, milyen kívánatos a latin szöveg közlése, mert e kettőnek egybekapcsolt vizsgálata adja meg a középkori szellemi élet egységes képét.

Ezzel rátérek az utolsó pontra, a kódexnek a lelkiségtörténet (Histoire de la Spiritualité) szempontjából való vizsgálatára. A kódex legszebb szekvenciája a *Dies leta celebratur, in qua pie recensetur Mariae conceptio* kezdetű behízelgő ritmusú ének. A Szeplőtelen Fogantatás kialakuló zsolozsmájából van véve ez a magyar szentek himnuszára olyannyira emlékeztető szöveg. Elég legyen e pár sort idézni: *Tu spes certa miserorum, vera mater orphanorum, tu levamen oppressorum, medicamen infirmorum*, hogy eszünkbe jusson a Szent Lászlóról szóló ritmikus próza:

*Sublevator oppressorum
Miserator orphanorum
Pius pater pupillarum.*

A *lex orandi, lex credendi* az imádság törvénye, a hit törvénye axioma alapján a magyar lelki közösség jó korán hozzájárult a Szeplőtelen Fogantatás dogmává kristályosodásához. Érdekes, a középkor egyptár Mária-tisztelő teológusa: SZENT TAMÁS, NAGY SZENT ALBERT nem fogadta el az Immaculata Conceptiot. JOHANNES DUNS SCOTUSnak kellett szállítani a régi hit és meggyőződés teológiai érveit, amikor a Szeplőtelen Fogantatás mellett síkraszállt. A magyar kódexirodalomban nem egy példát találunk, amely mind e népi hit és erősödő felfogás meg-

¹⁷ U. o. 35v. Ny. E. T. 129. l.

szilárdítására törekszik. Egy magyar királyfiét, aki a mennyei szép, ékös, drágalátos Szűzért elhagyja földi jegyesét, Aquilejába bujdosott, patriarkának választatván, nyilván prédikálá asszonyunk Szeplőtelen Fogantatását.¹⁸ De nemcsak a jámbor példák hősei szálltak síkra e tanért, hanem magyar történeti személyek is. POZSONYI JÁNOS, pálos szerzetes 1488 körül beszédeket ír a Szeplőtelen Fogantatásról.¹⁹ DUNS SCOTUS iskoláját szívesebben látták nálunk, mint SZENT TAMÁSÉT. A híres párizsi diák, magyarországi MIHÁLY Immaculata Conceptoról szóló vitáján maga Mátyás király is megjelent.²⁰ Pálosok, ferencrendiek, premontriek meggyőződése jut tehát érvényre, ezek tana száll le a nép közé és még a dominikánus vezetés alatt álló női kolostorok híveit is maguknak hódítják. Az *Idvezlégly dicsőséges napnál fényesb csillag* kezdetű magyar ima sem más, mint a Szeplőtelen Fogantatás zsolozsmájának fordítása.

Kódexünk következő latin szövege a 40—44-ik lapon még érdekesebb és szélesebb távlatokat nyújt. *Ave Maria... que peperisti pacem hominibus* himnusz szerkezetében teljesen a francia tropáriumok ritmusát echózza. Az ötös jambusokban írt tropus — tū mā / tēr ēs / mī sē / rī cōrd / ĩē / a leg-régibb francia lírai költemények lejtésére emlékeztet.²¹ Hogy mennyire francia környezetből emelték ki a himnuszt, mutatja, hogy a negyedik versszakban a Szent Szűzet úgy aposztrofálja, mint aki Theophilt (Rutebeuf hőst) a nyomor és pusztulás örvényéből ragadja ki.

¹⁸ PONCELET A.: *Miraculorum B. V. Mariae quae saec. VI—XV. conscripta sunt Index*. Bruxelles, 1902. p. 964. — Kazinczy-kódex 24—27. NyET. VI. 187. Érdekes, amíg a magyar kódex az ifjút magyar király atyafiának mondja, ki franciabeli Károly idejében élt, több francia kódex és legenda egyenesen magyar király fiáról beszél: *Du filz au roy de Hongrie Paris. Mss. Fr. 1805. Fol. 30.* — Az Immaculata Conceptio zsolozsmája is hamar jelentkezik egyházi irodalmunkban. Nemzeti Múzeum Cod. Lat. 132. *Breviarium in usum ecclesiae cuiusdam Hungaricae ff. 96—102.*

¹⁹ BÉKESI EMIL: Magyar írók az Anjouk és utódaik korában. Katolikus Szemle. 1899. 395. l.

²⁰ KNAUZ NÁNDOR: A Szent Lőrincről nevezett Buda melletti pálos zárda. Magyar Sion. 1865. 588. l. — GÁBRIEL A.: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. Budapest é. n. 26. l.

²¹ F. J. MONE: *Lateinische Hymnen des Mittelalters*. Freiburg/Breisgau, 1854. II. B. 112—113. l.

*De lacu faecis et miseriae
Theophilum reformans gratiae.*

Gyönyörű visszhangja a XIII. századi párizsi trubadúr RUTEBEUF szavainak THEOPHIL csodájából.

*La Dame qui les siens avoue
M'a délivré de male voie.
Nagyasszony, aki övéit megvallja
Nem engedett engem gonoszok útjára.*

Te collaudat coelestis curia versszak pedig a *Miracle de Théophile* végső jelenlétével csendül össze.

*Délivré l'a tout abandon
La Dieu ancele
Marie la vierge pucelle
Chansons tuit pour ceste novele
Disons: Te Deum laudamus.²²*

Annyi sok csodás jelenet közül a kódex közönségét éppen THEOPHIL megtérése érdekli, akinek legendája a középkor legszínesebb és leglíraibb alkotását hozta létre.

Az Immaculata Conceptio, Szeplőtelen Fogantatás hitét történeti sorrendben nyomon követi a Mater Matris, Szent Annának kultusza. Nemcsak a *Teleki-kódex* lapjain találjuk meg ezt a párhuzamosságot Szent Anna és az Immaculata Conceptio között így szólva: „*Aldott Szent Anna asszony, te szeretetös anyád, melytől minekünk jöve a te szűzi tested szeplő nélkül Amen*“ (119. lap), hanem a *Pozsonyi-kódex* latin imádságai között is. *Assunt Anne solatia*²³ hét strófás himnusz breviáriumi maradék. Ugyancsak Szent Annáról szóló zsolozsmát találunk kódexünk vándortársa, a szegedi szórványnyelvemlékben is. Másik két latin himnusz: *Sancte Anne devotus decantet chorus*²⁴ és *Congaudet angelorum chori*²⁵ ugyanennek az ájtatosságnak ritmus-

²² RUTEBEUF, *Le Miracle de Théophile*. Édité par Grace Frank. (Class. Français du M. A. 49.) Paris, 1925. 26. l.

²³ *Pozsonyi-kódex* 25 v°; Mone III. 197. Chevalier: *Repert. Hymnolog.* n° 538.

²⁴ *Pozsonyi-kódex* 39v^o—40.

²⁵ U. o. 41v^o.

formájában megnyilatkozó ereje. A latin szöveg tehát mint himnusz, troparium, ritmikus próza. Szent András tiszteletét *Sacro-sancta hodie*ne festiuitas örökíti meg.²⁶ Az utolsó latin szöveg már a kódex hátlapján Szent Miklósról szól: *Congaudentes exultemus*²⁷ himnusz, amelynek értelmét *Elucidatorum*ában CLICHTOVEUS is magyarázza.

A *Pozsonyi-kódex* eredeti kézírata lehetővé teszi, hogy a Nyelvelmértárnak csak másolat alapján kiadott szövegét helyesbítsük. Maga a kódex a középkor három nagy devociójában megnyugvást találó premontrei lelkeségnek hű képe. Krisztus humanitása, Marialis kultusz, Szentek tisztelete, annak a reformmozgalomnak melegítő lángjai, amelynek szikrái az ECKHARDT SÁNDOR ismertette párizsi humanista világból, CLICHTOVEUS köréből pattannak ki.²⁸ A kódex elején megnevezett JAKUES DE BACHIMONT premontrei generális, a premontrei apácák vásárhelyi beiktatásánál jelenlévő GOSZTONYI JÁNOS püspök kortársa. Az ő mindent megújítani igyekvő akaratában találnak a reformok végrehajtást.

A Párizsban nyomtatott 1505-ös brevárium, az idézett THEOPHIL legendás szelleme azt mutatja, hogy a jelen imakönyvet ugyanaz a szellem, ugyanaz a fegyelem sugallta, mint amilyent a franciában tartanak. A spekulatív száraz tudománynak vége. Látomás, érzés, melegség önti el a szöveget. Nemcsak MIHÁLY deák, nemcsak a hivatásos másoló, akinek nevét kivakarja az egyéniség teljes eltűnését követelő lelkiület, hanem maguk a premontrei főköltős atyafiak is írnak és törlejtének. Szívüket nem hagyják tétova bujdosni a föld színén, hanem a lefordított magyar szöveg és a latin himnuszok szárnyán hátat fordítanak a száraz okfejtéseknek, hogy a misztika sajátos ösvényein kezükben egy-egy magyar imakönyvvel menjenek az üdvösség integető partja felé.

GÁBRIEL ASZTRIK

²⁶ U. o. 41. MONE III. 102. A himnusznak 4 versszaka van meg kódexünkben.

²⁷ MONE III. 455. l.

²⁸ ECKHARDT SÁNDOR: Magyar humanisták Párizsban. 1929. Minerva. U. a.: A francia szellem. Budapest, 1938. 271. l.